

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԲ

ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

ԿԵՍԱՐԱՑԻ ԵՐՐՈՐԻ ԱՆԳԱՄ ՊԱՏՐԻԱՐԲ

(1611 — 1612)

Կեսարացին այս անգամ «արժանական հրամանատար յաղթական մուտք կը գործէ Կ. Պոլիս, 1611 ին, երրորդ անգամ իբր պատերազմ»:

1611 ին իր պատերազմական տթոռի վրայ գտնուիլը ամէն տարակոյսէ զօրօք է, վասնզի այդ թուականին Ասլան Գպիր, հաւանօրէն աշակերտ կամ հետեորդ մը Գրիգոր Կեսարացիի, «ի խնդրոյ» Յակոբ Քէօթահիացի եպիսկոպոսին կոնոնազիրք մը կը գրէ ի Կ. Պոլիս առո ոսա Գրիգոր Կեսարացի պատրիարքին (Բէշլուդիւն. Բ. 351):

Նոյն տարին կուգայ Շրուսաղէմէն զինքն գտնալ Մովսէս Տաթեացի, դառնալով առ վարդապետն իւր Գրիգոր Կեսարացի, որ եր ի Կ. Պոլիս, քանզի քաղաքական հրամանաւ նստեալ եր առաջնորդ խալիֆին՝ պատրիարք անուանալ»:

Գրիգոր Կեսարացի, իր պատերազմական պաշտօնավարութեան ընթացքին, աւուր կուտայ 1612ին գաւազանի իշխանութեան թիւին, որուն ստացումէն յետոյ Մովսէս Տաթեացի կրկին կ'երթայ Շրուսաղէմ և հոն կարճ միջոց մը մնալէ յետոյ կ'անցնի Սիւնիք:

Գրիգոր Կեսարացի իր այս երրորդ պատերազմութեան ընթացքին, կարծես թէ աւելի հօրացած, խստութիւն կը բանեցնէ իր գաղառակորդներուն դէմ (Ազգագրութ. էջ 2320): Ան կը շարունակէ իր հին ատելութիւնները և կը հալածէ բոլոր մրցակիցները, կամ անոնք որոնք ունէ կերպով հաւանականութիւն կը ներկայացնէին պատրիարքութեան թեկն ածելու:

Դարանաղդի, որ անգիտակ էր անոր

պատրիարքական աթոռը գրաւելուն, Կ. Պոլիս կուգայ Տրապիզոնի ճամբով, և նաւուն վրայ կը տեղեկանայ զինքն զիմաւորելու եկողներէն (տե՛ս էջ 167) թէ Կեսարացին Կ. Պոլիս բերուած է եւ կրկին պատերազմ եղած է եւ ամեն խռովութիւն աղտոյ առկեալ է ի քաղաքիս եւ հնէ Յովնաննիս (Խոյ) վարդապետին եւ զնա ի նեղ արկեր, ոչ յիկողացի կու թողու մտնելու եւ ոչ թոյլ կու տայ մարդոյ որ նրքեկոյսիս առնել անկեայն ոք ընդ նմա, ոչ յիւրոցն եւ ոչ յօսարաց, եւ թէ ո՛րպիսի վիշտ հասոյց նմա»:

Անոնք պարտք կը համարեն նաև Դարանաղդիին ըսելու թէ «քեզ յորժամ ոք... կու յիշէ, կու խռովի չարացար, վասն այնորիկ չեմք իշխեր ի նորա երկիւղալի անիցն անց քեզ թէ՛ Ե՛կ ընդ մեզ, ետքան ի մեր ժամն՝ առանց նորին հրամանին, եւ ընդդիմ ընդ առաջ զայս մեր քեզ թէ զիսացե՛կ կու խռովի ընդ մեզ, վասն այսորիկ կու հոգաւք եւ թարեալ եմք, ի քեզն կ'աւանդեմք, եւ ի նմանէ կ'երկրլնէմք, զինչ առնելն մեր հնար ոչ զիսեմք՝ թէ որպիս առնեմք: Անկեայն եկողեցիաց քաղաքայն մեզի պիս եմ, ոչ ոք առ նորա անին յի իշխեր առ քեզ մերձեմալ, քանզի պատուիրեալ է անկեմքն թէ՛ վա՛յ այնորիկ, որ առանց իմոյ հրամանի ոք զանազոյսն ընդունի կամ մօտն զնայ, ոչ թէ աստ միայն, այլ յամենայն տեղիս՝ յԱմասոյի եւ յԼուռմեկինն»:

Անոնք նաև կ'ըսեն թէ Իրինք Տրապիզոն թուղթ գրած էին որ չգայ և կ'երկայ իր ձեռքը չէ հասած, Դարանաղդի կը ցաւի եղածին համար և կ'ըսէ թէ եթէ գիտնար պիտի չի գար: Սակայն կ'ըսէ թէ արդեօք իրենց հաշտութիւնը նկատի պի-

ախ չառնէ՞ր։ Իր խօսակիցները կ'ըսեն թէ անիկա սոց պատիշոթիւն գիտէ, ոչ աղիկու-
րիւն» (նոյն էջ 166) և խորհուրդ կու տան
իջևանիւ Խօջա Խան, մինչև որ իրենք
հրաման առնեն։ Արդարև Գրիգոր վրդ-
կեսարացի, երբ իրմէն հրաման կը խնդրեն
կ'ըսէ թէ սչիտ քնաւ կամք իմ նորա զարդ
յայտ աշխարհ, երբ յորժամ եկէտ է, քով զայ
մօս առ յիս և ուր կամք լիցի մեզ՝ անոյ զը-
նացեալ (էջ 169) ինչ որ կատարելապէս իր
պատրիարքական իրաւունքն էր։

Դարանազդի կ'երթայ իր ժողով, Կեսա-
րացի գայն կը հուրընկալէ երեք օր, սա-
կայն եկեղեցիին իրեն ընթերցում չտալուն
համար ան վշտացած՝ կը սկսի իրեն գէտ
կերպով մը դառնի։ Նախ զաղտնի րանակ-
ցելով — ինչպէս ինքն կ'ըսէ (էջ 170) — ա-
նոր աշակերտին՝ Մովսէս Տաթեացիի հետ
որ միասին երուսաղէմ երթան, և յետոյ
երբ իր հակառակորդները զինքը կ'ամբաս-
տանեն և Պատրիարքը կը մեղադրեն որ
մենք զգեց վասն այդպիսեացոյ աղաքաւ քնաւ,
որ հարածս և յաստ քոյ մեանն զոյա յայտ
աշխարհ, Դրիգոր Կեսարացի կ'ըսէ իրեն
քե օխմանայի և ժողովարդի կու տեսնեալ քե՝
մեկ հազար կու հնարեմ մեծաւ ջանիւ զգանել
վաստակօք զօրքսօրե հարկաւոր կերակուրն կա-
նանց և ուրոց սկոռց, առ զոյա չեմք քա-
ւական և կարող կուսկերչոյ և կամ տուրս
տարայ։ Դարանազդի այս խօսքերը իր թըշ-
նայուններու կողմէ ստիգծած ըլլալը կը
յայտնէ։

Դրիգոր Կեսարացի կը հրամայէ որ ան
միայ Մ. Նիկիոցու եկեղեցին, սակայն տե-
սուի որ հսկողութեան տակ հրահանգելով
որ տո՛չ քաղց և ոչ դաս մի՞ քողով անել և
զոյոյ կացիք դրանցն» (էջ 171)։

Դարանազդի նամակով մը կը յայտնէ
թէ ինքն երուսաղէմ երթալու համար ե-
կած է և ուխտատարութեան չըջանին կ'ըս-
պած է, սակայն աշխարհն քով քեզ չիցի,
մի՞նչ անդեր և վշտացնով գնեալ։ Դրիգոր Կե-
սարացիի պէս իշխանութեան մարդ մը
զիւրաւ չէր կրնար մարտիլ այս խօսքերը,
ուստի կը պատասխանէ թէ ձեռ զայս և
զայն զիսն ո՛չ, քող եմք երոյս յաստպով
յայտ աշխարհ, և քե ոչ՝ զիմէն յոչ կու
հնձուցանեմ, զերես կու մտնեմ և քողոյ կու
անցուցանեմ ի պարանոցն և անկնայն քաղա-
քին նշտակ կ'ստանեմ զիմէն։

Դարանազդի ասոր վրայ կը թողու ե-
կեղեցին և կը քաջուի նոճայ Խան, ուրկէ
գաղթականները կ'առնեն զինքն և սեն-
եակ վարձելով կը տանին Թոփգարու։ Ի-
րեն կ'առաջարկեն նորէն իր նախորդ հը-
րամանը էրզրուտի էյալէթի հայերը հով-
ուելու մասին նորոգել և զինքն կը մղեն
կոխի Կեսարացիի գէտ, սակայն Դարա-
նազդին յայտնելով թէ ինքն ուխտի պիտի
երթայ երուսաղէմ՝ չուզեր խնդրի հանել։

Սակայն ինչպէս իր գործերէն կ'երե-
ւայ՝ Դարանազդի հաստատուն նկարագիր
ու կորով ունեցող մէկը չէ։ Կեսարացի
շատ իրաւունք ունէր իրեն նկատմամբ
կասկածով վերաբերուելու։ Արդարեւ անի-
կա քիչ յետոյ իր նկարագրիի տարու-
թիւնը ցոյց կուտայ և գործիք կը դառնայ
Կեսարացիի հակառակորդներուն ձեռքը։

Յեղիմիակէս վարդապետ Խոյ, կ'ըսէ, զեկ
վարեոյ յեկեղեցոյն կու քսէ, կ'առաջանայ և
կու ցնձայ յոյժ անձառ խնդրեալք և քեղի-
րալից ուրախութեամբ՝ քե յիւր կողմն անկեղոց
եմք յոյ կամաւ» (էջ 173)։ Դարանազդին,
մասնաւորապէս իր անձնական հաշիւնե-
րուն ուղղին և եկեղեցւոյն շահը զոհած
ըլլալը, անկէ յայտնի է որ կ'ըսէ թէ «Աս-
տուծոյ է գիտելի, որ զեա քնաւ չիի ուզեմ՝
զեմունք՝ վասն քաղաւ պատճառաց։ Թե զեկ
ի մեր հաշն հր քողոյ Կեսարացին, ևս մեծ
տախտն (գառաւխաղ) ևս էի նշում։ յոյ կա-
մայ ընկեմ արար զեկը նորա»։

Արդ եթէ Դարանազդի անկեղծօրէն
երուսաղէմ երթալու համար եկած էր և
Կ. Պոլսոյ գործերուն չէր ուզեր խառնուիլ՝
պէտք չունէր Խուլիէն, որուն իբր թէ հա-
մակիր չէր և չէր սլ իրաւամբ իր դառ-
տիարակութեամբ և ոգով, և որուն սա-
կայն միացաւ պարզապէս Կեսարացիի գէտ։

Եւ երկարօրէն կը պտտուէ — անշուշտ
ինքզինքն որդարացնելու համար — այն
ջանքեր և հնարանակն կերպերը, որ Յով-
հաննէս Խուլիւրած է զինքն շահելու համար։

Այս օրերուն՝ 1612 Յունիս 15ին Կ.
Պոլս կը հասնի (Ժամանակագրութիւն էջ 175)
Հոռոմէն Զաքարիա Վանեցիին, որ Մեմֆիսե-
ղիկ կաթողիկոսի կողմէն Հոռոմ զրկուած
էր, և 1611 Յունիսին Կ. Պոլս գալով,
անկէ անցած էր Հոռոմ, որ հասած էր 1611
Օգոստոսին։

Հոն եօթը ամիս մնալէ յետոյ 1612

Մարտ 27-ին Ծաղկազարդի օրը՝ առանց զատական հանդեսներուն սպասելու՝ աշիկա ստիպուած էր մեկնել Հոռմէն, վասնզի, ինչպէս իրեն Կ. Պոլսէն ուղեկցող Սիմէոն զարի Լէհաղի կը գրէր, «մեծ խռովութիւն եւ շփոթ անկող Ջաֆարիս վարդապետին հետ իւր հարեղից՝ վասն լիւր եւ անզգաւ կնոջ մի որ շրջի ընդ նոսա, կոյս եւ հաւաստի ունեւանելով զինքն, մինչ չար հաւաքաւ այս անսա ակամբս Փափին, զոր հրաւայեաց նոյն առաւել եղանկ չէր ունայ, եւ եր Ծաղկազարդին շարաքնա (ՀԱ. 1934 էջ 69)»:

Հակառակ տար սակայն Պապը անոր կուտայ առ Մելքիսեդէկ կաթողիկոս ուղղուած թուղթ մը եւ նուէրներ, որոնք Զաքարիա առնելով կը դառնայ Կ. Պոլս, եւ ինքն հոն կը մնայ, եւ նուէրները կը դրկէ կաթողիկոսին, եւ կը հաղորդէ Պապին, վասնզի Կ. Պոլսոյ մէջ անկա բողոքողին մոռցաւ իր պաշտօնը եւ թոռին եւ Դարաւնաղցի միանալով մեծ խռովութեան պատճառ եղաւ:

Երբ Զաքարիա՝ Կ. Պոլս հասաւ, զօրացան Կեսարացիի հակառակորդները: Եւ ինչպէս կը պատմէ Դարաւնաղցի, երեք վարդապետները եւ Կեսարացիին բռնութիւններէն եւ անիրաւ հարկապահանջութիւններէն ձառնարացած քահանաները, միասին կը խորհրդակցին եւ համարչիս գործակցութեան համար համաձայնագիր մը կը կնքեն (նոյն էջ 176):

Կեսարացիին կուսակիցները գուշակելով այս միութենէն առաջ գալիք վտանգը կը հարկադրեն Կեսարացիին որ սծողովեալ զանեւայն մեծամեծա աւարանոյն աւարախայսն իւր եւ հարցախորձ առնելով ընդ նոսա եւ հնարք վասն եկեալ հասեալ վրդովմանց գոյոյնս պտնան:

Ասոնք կ'ընտրեն չորս պատուիրակներ, որոնք հակառակորդներուն հաւաքատեղին երթալով, յանուն պատրիարքին խաղաղութեան եւ հաշտութեան խօսքեր կ'ընեն: Ասոնք մեկնելէն վերջը քահանաները ներս կը խուսեն եւ կը բռնադատեն վարդապետները, որ բնաւ չզիջանին: Դարաւնաղցի տրամադրել էր հաշտութեան, բայց Զաքարիա, որ իբր էջմիածնի նուիրակ նախապաշտութիւն կը վայելէր, կ'ընդդիմաւոր յայտնելով թէ ամէն պատրաստութիւն տեսնուած, տէրութեան միծա-

մեծներուն հետ խօսուած, եւ արքունական հարկը խոստացուած ըլլալով, ետ դառնալը անհնար է (Դարաւնաղցի էջ 177-178):

Ասոր վրայ քահանաները առքի կը հանեն ժողովուրդը, եւ ամէնքը զիմեղով թագաւորին եւ նախարարներուն իրենց կրած հարստահարութեանց եւ անիրաւ զբոսանքներուն համար կ'ամբաստանեն պատրիարքը, որուն համար Դարաւնաղցի կ'ըսէ, «հազիւ կարացաք հանել ի միջոյ մեծաւ ջանիւ, որ եղեալ զմաց յերկիր իւր ի Կեսարիա», իր աթոռը (1612-ին Ապրիլ Մայիս) հազիւ 6-7 մօրս պատրիարքութիւն ընելէ յետոյ (Դր. վրդ. Դաւէթեարեան Կէնսագրութիւն, Ա. էջ 14, Դարաւնաղցի, էջ 178-179):

Իր ազգական եւ աշակերտ Յակոբ քահանայի միջոցով աշխատեալ կը ներկայացնէ. «Անպիտ յոյով ժամանակս եւ ձանձրացեալ ի նոցանէ հրամարեալ եկն ի Կեսարիա ուր ըստ այս քահանային կը մնայ մինչեւ 1633»:

Զաքարիա Վանեցի, իր էջմիածնայ նուիրակի զրեքը կը շահագործէ ինքն յափշտակելով պատրիարքութիւնը 1612-ին, ինչպէս կը հասկցուի Պօղոս Ե. Պապին 20 Հոկ. 1613 թուակիր առ Զաքարիա եւ առ Կ. Պոլսոյ Փրահնական գեապան ուղղած երկու նամակներէն (տե՛ս Կաթողիկէ Արշագապ. 1913. էջ 507-508 եւ էջ 551, կամ Հ. Դր. Դաւէթեարեան Կէնսագրութիւն, Ա. էջ 309-316) ինչպէս նաեւ Մելքիսեդէկ կաթողիկոսին 1613-ին առ Պօղոս Ե. Պապ գրած թուղթէն ուր կ'ըսէ թէ «կարգեցաք մեզ զՋաֆարիս յեկեղաւթ մեր ի վերայ նկեղեղուն Կ. Պոլսոյ, մեծեղով անթի ի քաց գեապակոպոսն զայն գորոգո, ակնարկութիւն որ անշուշտ ուրիշի մը չի վերաբերի թէ ոչ միայն Կեսարացիին»:

Փ.

ԿԵՍԱՐԱՅԻ ԶՈՐՐՈՐԻ ԱՆԳԱՄ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

(1615 — 1618)

1612-ին պատրիարքութիւնը կորսնցնելէ յետոյ, դարձեալ քաշուեցաւ Կեսարիա իր ծննդավայրը, ուր հաւանօրէն դարձեալ իբր առաջնորդ պէտք է ընդուն-

ուած ըլլայ, թէն որոշ յիշատակութիւն մը չիկայ այս մասին:

Սակայն Գրիգոր Կեսարացի, 1612էն մինչև 1633 անկուրիկի էր որ հանդարտ մընացած ըլլար Կեսարիայ մէջ, ձևաքերը ծալած, արուած ըլլալով իր արտակարգ մաքառող նկարագրովը:

Իւրդարեւ ինչպէս կը տեսնուի անիկոս հանդարտ չի մնար և շատ մը փորձեր կը կատարէ Կեսարիայէն Կ. Պոլիս դառնալու համար, և անցողակի յովոդոթիւններ ալ ձեռք կը բերէ:

Հագին տարի մը յետոյ իր երրորդ պատերազմութեան անկումէն, այսինքն 1613ին սկիզբները, յանկարծ Կ. Պոլսոյ մէջ կ'երևայ, ընկերակցութեամբ Յովհաննէս Այնթապցի «Բարեբարոյ» կոչուած Կիլիկիոյ կաթողիկոսին (1602—1622) որ զինքն եւ պիսկոպոս ձեռնադրողն էր, և Միևնա Քաջախ(*) և Միևնա Կառնեղի եպիսկոպոսներուն (Ագլաղաթոս էջ 2321):

Կեսարացի կրցած էր համոզել Յովհաննէս Այնթապցին, որպէսզի իրեն ջախջի և Սիւրի Աթոռին Կ. Պոլսոյ վրայ ունեցած հին հեղինակութիւնը ի գործ զնէ և զինք պատրիարք զնէ:

Յովհաննէս Կաթողիկոս թեւեւ համոզուած էր ասոր՝ անհնելով որ Կ. Պոլսոյ պատրիարքական աթոռը կը զրուէին էլ միւս անին ձեռնադրուած եպիսկոպոսներ:

Սակայն Կ. Պոլսու վերտարին Կիլիկիոյ աթոռին ենթարկելու և Գրիգոր Կեսարացին հոն դարձեալ պատրիարք դընելու փորձը ձախողեցաւ, վասնզի Յովհաննէս ինք պատրիարք, իր պաշտօնին սպառնացող վտանգը տեսնելով փութեայ Աղդիանուպոլսի, ուր էր արքեպիսկոպոսը, և յաջողեցաւ իր գրիքը պահել և 1613 Մայիս 25ին արքայի տալ Կ. Պոլսէն Կիլիկիոյ կաթողիկոսը և իրեն ընկերացող երեք եպիսկոպոսները (հմտ. Գրիգոր Դաբաւաշի էջ 160—181):

(Շարունակելի) (8) Ա. ԱԼՊՈԹԱՃԵԱՆ

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Դեկտեմբեր ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյ ՅԵՐԵՄ Ժողովը ինն, իսկ ԿԵՐՄ ԳԻՐ. ԱՆԿԱՆԵՐ չորս անգամներ նիստ ունեցաւ:

● Բշ. 30 Նոյեմ. — Պաղատանի կրթական ինքնակառուց Մր. Պոմէն, յերթնական մեկնումին առթիւ Ս. Պատրիարք Հօր հրաժեշտի այց տուաւ:

● Գշ. 1 Դեկտ. — Ս. Պատրիարք Հօր հրամանաւ, չկատարուեցաւ իր Պատրիարքական Գահակալութեան ինքնամեկի տարեդարձը, որը Բարգէն վեհի սուգին պատճառաւ:

● Ուր. 4 Դեկտ. — Տ. Մեսրոպ Սրբաղանի հանդիսակցութեամբ Վերադառնալի թափօր եղաւ ի գերեզման Ս. Կուսին: Ս. Պատրիարքի միջոցին քաղցեց Տ. Նիդիշ վրդ., Վատուկիան Նոր տամ ձեղ, զի սերեւիքը զմիմեանոյ քանարանով. ցոյց տուաւ քրիստոնէական սիրոյ անհամեմատ սրբութիւնը, իրեն աստուածային առաքելութեան հրաշքովը մը մարդուն մէջ:

● Կիր. 6 Դեկտ. — Ս. Պատրիարքը քաղցեց Մայր Տաճարին մէջ. Նիսի առնելով օրուան Աւետարանին, խօսեցաւ երկրաւոր իրերու համարարանութեան փաստագր հետեւանքներուն մասին:

● Դշ. 8 Դեկտ. — Տ. Գեորգ Արքեպ. Առնեւեան, Ժամանեց Կ. Պոլսէն գալով Ըստ սովորութեան, Միաբանութիւնը Վերադառնալու առաջնորդեց ի Մայր Տաճար, ուր աղօթեց և ուստաւորական զգացմամբ խօսեցաւ համագոտի:

● Եր. 12 Դեկտ. — Ի տօնի առաջին լուսաւորչաց, Տ. Գեորգ Արքեպ. պատարադեց Սուրբ Գլխազրի սեղանին վրայ, և խօսեցաւ ազգութեան մը:

● Կիր. 13 Դեկտ. — Ս. Պատրիարքը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, ուր քաղցեց Տ. Պապ վրդ., Նիսի առնելով երկուսն տունէն, խօսեցաւ Հայ Եկեղեցւոյ առաքելականութեան մասին. ընդլայնելէ վերջ մը Եկեղեցւոյ առաքելականութեան պատմական փաստը, ծանրացաւ այդ տարեգրելին աւելի բարդական արձանագրութիւնը, հաստատելով թէ չէ մարտառաքելականութիւնը քրիստոնէական գործօն կանգնէ. զոր առնելու և միշտ Հայ Եկեղեցին, և զոր պէտք է աւանանայ այժմ աւելի քան երբեք:

● Բշ. 14 Դեկտ. — Տ. Գեորգ Արքեպ. մեկնեցաւ:

● Գշ. 15 Դեկտ. — Խալապատ Բաղան Պալատի առթիւ, Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Մեսրոպ Սրբաղանի և Տ. Հայրիկ վրդի այցելեց Միւսթիֆէ Զէ.ին և կարգ մը երեւեաց:

● Նշ. 17 Դեկտ. — Հարց եփարկացեց տօնին առթիւ, Ս. Միկայայ մատրան մէջ տարեկան Ս. Պատրիարքը մատուց խոստովանահայր Տ. Մուշեղ վրդ.:

(*) Յովհաննէս Այնթապցի յաջորդած է իր կաթողիկոս Կիլիկիոյ (1622—1632) և մեռած է երգրեկա (Քալէմարեան. Կեսարացիներ էջ 14):